

BOOK REVIEW

Genesis and Development of a Scientific Fact

Συγγραφέας: FLECK LUDWIK

Σελίδες: 202

Έτος Έκδοσης: 1979 (1935)

Εκδοτικός οίκος: The University of Chicago Press.

Υπάρχουν βιβλία που είχαν την ατυχία να εκδοθούν σε περιόδους ιδιαίτερα σκοτεινές με αποτέλεσμα να διατρέξουν τον κίνδυνο να «σκεπαστούν από το έρεβος της λήθης», όπως έγραψε και ο Κ. Καρυωτάκης στην *Μπαλάντα στους άδοξους ποιητές των αιώνων*, για τους ποιητές που δεν θα γνωρίσουν ποτέ την αναγνώριση. Μια τέτοια περίοδος ήταν αυτή του ναζισμού στην Ευρώπη κατά την οποία συγγραφείς που δεν ασπάζονταν το ναζισμό ή είχαν την «ατυχία» να γεννηθούν εβραίοι, εκτοπίστηκαν ή θανατώθηκαν. Ο L. Fleck, πολωνο-εβραίος γιατρός, έγραψε το 1934 μια μονογραφία για τον τρόπο παραγωγής της επιστημονικής γνώσης η οποία εκδόθηκε τον επόμενο χρόνο στην Ελβετία (στη Γερμανία δεν επιτρεπόταν ένας εβραίος να εκδώσει βιβλίο). Η επιστημολογία του, ένα αμάλγαμα Φιλοσοφίας, Ιστορίας και Κοινωνιολογίας, αποτελεί μια πρόβλεψη των τάσεων που απασχολούν τη σύγχρονη Φιλοσοφία και Κοινωνιολογία

της Επιστήμης. Το έργο του Fleck για περίπου 40 χρόνια δεν απασχόλησε όσο θα έπρεπε την επιστημονική κοινότητα, μέχρι τη στιγμή που ο R. Merton σε συνεργασία με τον T. Kuhn και τον T. Tremp αποφάσισαν να ετοιμάσουν μια αγγλική μετάφραση της μονογραφίας του από τις εκδόσεις του University of Chicago Press. Τον πρόλογο, μάλιστα, της αγγλικής έκδοσης έγραψε ο ίδιος ο T. Kuhn, ο οποίος παραδέχεται ότι η κοινωνική διάσταση της επιστημονικής αλλαγής ήταν μια ιδέα που του επιβεβαίωσε ο Fleck.

Η γνωριμία μου με το έργο του Fleck έγινε στο πλαίσιο της συγγραφής της διδακτορικής μου διατριβής για την εφαρμογή της διεπιστημονικότητας στα ελληνικά πανεπιστήμια σε μεταπτυχιακό επίπεδο. Στο κεφάλαιο που αναφέρεται στην επιστημολογική βάση της διεπιστημονικότητας, η αφετηρία της επιχειρηματολογίας μου για την κοινωνική κατασκευή της γνώσης στηρίζεται στο έργο του Kuhn. Η βιβλιογραφική επισκόπηση, όμως, με οδήγησε στο έργο του Fleck, ο οποίος μπορεί να θεωρηθεί προάγγελος των απόψεων του Kuhn που αναφέρονται στην επιστημονική αλλαγή και την κοινωνική διάσταση της γνώσης.

Ο Fleck στρέφεται στην ιστορία της Ιατρικής για να θεμελιώσει τη θεωρία του για την Κοινωνιολογία της Γνώσης. Φαίνεται ότι ήταν ο πρώτος που εφάρμοσε μια κοινωνιολογική προσέγγιση στην επιστημονική γνώση, δηλώνοντας έτσι την αντίθεσή του σε εκείνους τους κοινωνιολόγους που πίστευαν ότι η επιστήμη δεν εμπίπτει στα ενδιαφέροντα της Κοινωνιολογίας. Ενδιαφέρεται για θέματα όπως: η αλλαγή και η πρόοδος στην επιστήμη, οι ανωμαλίες και τα σφάλματα στις επιστημονικές ανακαλύψεις. Θεωρεί ότι κάθε επιστημονική έννοια και θεωρία είναι ενταγμένες σε μια συγκεκριμένη κουλτούρα (culturally conditioned). Αυτό ισχύει και για τη δική του

θεωρία σχετικά με το στιλ σκέψης (thought style) και τη συλλογική σκέψη (thought collectives).

Για να στηρίξει τη θεωρία του, χρησιμοποιεί ως μελέτη περίπτωσης τη λοιμώδη νόσο, σύφιλη και τη χημική αντίδραση Wassermann με την οποία ανιχνεύεται τυχόν μόλυνση από το αφροδίσιο αυτό νόσημα. Θέλοντας να δείξει πώς κατασκευάζεται ένα επιστημονικό γεγονός, υποστηρίζει ότι κάποιες προ-ιδέες (pre-ideas) μπορούν να εξελιχθούν σε επιστημονικά γεγονότα μέσα από μια κοινωνική διαδικασία. Συγκεκριμένα, έστρεψε το ενδιαφέρον του στην αντίδραση Wassermann την οποία παρουσιάζει σαν μια εκπλήρωση μιας αρχαίας αντίληψης που συνδέει τη σύφιλη με το αίμα. Η προ-ιδέα για το «ακάθαρτο» αίμα στη σύφιλη υπήρχε σε αρκετές συλλογικές σκέψεις (thought collective). Κάποιοι θεωρούσαν ότι είναι ένα ηθικό θέμα και την αποκαλούσαν σαρκική μάστιγα. Κάποιοι γιατροί συνέδεσαν τη νόσο με δερματικές παθήσεις, ενώ άλλοι με κάποια μορφή δηλητηρίασης. Κάθε άποψη οδηγούσε με τον τρόπο της σε έλεγχο του αίματος. Η προσέγγιση αυτή οδήγησε στην ανακάλυψη του βακτηρίου που προκαλεί τη νόσο, με αποτέλεσμα η αρχαία αυτή προ-ιδέα να μετατραπεί σε επιστημονικό γεγονός.

Με τον τρόπο που παρουσιάζει την εξέλιξη του ιατρικού όρου, ουσιαστικά παραθέτει την άποψή του για το πώς ορίζεται το επιστημονικό γεγονός. Θεωρεί ότι τα επιστημονικά γεγονότα δεν υπάρχουν εκεί «έξω», αλλά δημιουργούνται συλλογικά. Ένα επιστημονικό γεγονός δημιουργείται, εφόσον αυτό ταιριάζει σε ένα αποδεκτό στιλ σκέψης. Μάλιστα, ένα γεγονός αρχίζει να εμφανίζεται, όταν ταυτόχρονα εκδηλωθεί και μια απόπειρα αντίστασης από τη συλλογική σκέψη. Αυτό όμως το σημάδι αντίστασης δεν είναι παρά ένα προστάδιο για ένα αναδυόμενο επιστημονικό γεγονός. Μέσα από μια συλλογική αλληλεπίδραση (collective interaction) αυτή η λεπτή ένδειξη βαθμιαία

σταθεροποιείται και τελικά αναδύεται σαν ένα αποδεκτό γεγονός. Η επιστημονική πρόοδος δεν επέρχεται σωρευτικά, αλλά εξαρτάται και προσαρμόζεται στο στιλ σκέψης μιας δεδομένης εποχής. Η γνώση, λοιπόν, δεν είναι ένας διάλογος μεταξύ ενός υποκειμένου και ενός αντικειμένου, ανάμεσα στο εγώ και στο άλλο, ώστε να λαμβάνει τη μορφή ενός καρτεσιανού δυϊσμού. Εμπλέκεται και η συλλογική σκέψη εντός της οποίας το υποκείμενο δρα.

Ανάλογες απόψεις εκφράζει και για την επιστημονική αλήθεια. Δεν υπάρχει απόλυτη αλήθεια ή απόλυτο λάθος. Η αλήθεια στην επιστήμη είναι μια λειτουργία ενός συγκεκριμένου στιλ σκέψης που έχει γίνει αποδεκτό από τη συλλογική σκέψη. Επομένως, η αλήθεια ποικίλλει ανάλογα με την εποχή και την κουλτούρα. Ο Fleck υπογραμμίζει, έτσι, τη σημασία του κοινωνιολογικού παράγοντα (sociological factor) στην επιστήμη. Καθώς κάθε εποχή έχει τις δικές της κυρίαρχες αντιλήψεις, έτσι και κάθε ιστορική περίοδος έχει το δικό της στιλ σκέψης. Κάθε είδος γνώσης είναι για τον Fleck μια κοινωνική διαδικασία.

Η κοινωνιολογική διάσταση της γνώσης φαίνεται κυρίως στη θεωρία του για τη συλλογική σκέψη (thought collective) και το στιλ σκέψης (thought style). Οι δύο αυτοί όροι αποτελούν εννοιολογικά εργαλεία προκειμένου να ερμηνευτεί η διαδικασία της γνώσης. Η συλλογική σκέψη είναι ο κοινόχρηστος φορέας (communal carrier) ενός δεδομένου στιλ σκέψης. Ο Fleck δίνει και ένα άλλο ορισμό, θυμίζοντας τον όρο «επιστημονική κοινότητα» του Kuhn: *μια κοινότητα ατόμων που ανταλλάσσουν ιδέες ή διατηρούν μια διανοητική αλληλεπίδραση*. Η κοινότητα αυτή έχει τη δική της δομή που δίδει στη γνώση το συγκεκριμένο χαρακτήρα της και καθορίζει τον τρόπο εξέλιξής της. Ο Fleck διαιρεί τη συλλογική σκέψη της επιστήμης σε δύο ομόκεντρους κύκλους: ένας εσωτερικός κύκλος από ειδικούς που περιβάλλεται από έναν εξωτερικό, μεγαλύτερο

κύκλο που αποτελείται από μη ειδικούς. Ένας μη ειδικός μπορεί να μεταπηδήσει στον εσωτερικό κύκλο, αρκεί να εκπαιδευτεί ανάλογα.

Αυτό που ενώνει τα άτομα αυτά είναι το στιλ σκέψης που μοιράζονται. Ως στιλ σκέψης θεωρείται: «ο συγκεκριμένος φορέας της ιστορικής ανάπτυξης ενός πεδίου σκέψης, αλλά και της κουλτούρας μιας εποχής» (the special carrier for the historical development of any field of thought, as well for the given level of culture). Το στιλ σκέψης περιορίζει και καθορίζει τον τρόπο σκέψης κάθε ατόμου, όπως το Παράδειγμα του Kuhn. Κάτω από την επιρροή του κάποιος δεν μπορεί να σκεφτεί με άλλο τρόπο. Το σημαντικό δε είναι ότι η επιρροή αυτή είναι υποσυνείδητη και αποκλείει άλλους τρόπους αντίληψης των πραγμάτων. Στην περίπτωση της σύφιλης η επίδραση αυτή είναι εμφανής. Η θεώρηση της ασθένειας ως μιας τιμωρίας αποκαλύπτει τη συλλογική σκέψη μιας κοινωνίας που κυριαρχείται από τη θρησκεία. Όταν αντιμετωπιζόταν ως αποτέλεσμα της κίνησης των άστρων, καταδεικνύεται η επιρροή της αδελφότητας των αστρολόγων (astrological fraternity). Όχι μόνο οι πρώτες ιδέες αλλά και τα επόμενα στάδια προσέγγισης της νόσου είναι αποτέλεσμα της συλλογικής και όχι της ατομικής προσπάθειας. Ακόμα και μια επιστημονική ανακάλυψη, όπως η αντίδραση Wassermann, είναι αποτέλεσμα της συλλογικής σκέψης. Ο Wassermann ήταν μόνο ο «σημαιοφόρος» μιας χορείας επιστημόνων που ασχολήθηκαν με το θέμα και όχι ο αποκλειστικός φορέας της ανακάλυψης.

Το θέμα της επιστημονικής αλλαγής (επιστημονικής επανάστασης κατά Kuhn) απασχόλησε το Fleck. Η επιστημονική αλλαγή είναι ένα σύνθετο, κοινωνικά ενταγμένο «προϊόν» μιας συλλογικής προσπάθειας. Συχνά τα μέλη της συλλογικής σκέψης διαπιστώνουν κάποιες ανωμαλίες στην ερμηνεία των επιστημονικών γεγονότων. Στην

περίπτωση, όμως, αυτή εκδηλώνεται μια αντίσταση για εγκατάλειψη του υπάρχοντος στιλ σκέψης για τους εξής λόγους:

- Οι οπαδοί του θεωρούν ότι δεν υπάρχουν
- Κάποιες φορές τα αποκρύπτουν για να μην θιγεί το «οικοδόμημα» που έχουν κατασκευάσει
- Όταν δεν μπορεί να μείνουν στην αφάνεια πια, προσπαθούν να τα συμφιλιώσουν με το υπάρχον στιλ σκέψης

Όταν όμως οι εξαιρέσεις είναι περισσότερες από τα φυσιολογικά περιστατικά, τότε ένα καινούριο στιλ σκέψης αναδύεται. Προσθέτει επίσης ότι αυτές οι ανωμαλίες γίνονται εμφανείς σε περιόδους μιας γενικευμένης κοινωνικής σύγχυσης. Αυτές οι περίοδοι «ανησυχίας» αποκαλύπτουν τις αντιπαλότητες στις γνώμες και την αδυναμία να οριστεί με σαφήνεια μια κατάσταση. Σε αυτή την κατάσταση ευκολότερα μπορεί να εμφανιστεί ένα νέο στιλ σκέψης. Οι ομοιότητες με τη διαδικασία της επιστημονικής επανάστασης κατά Kuhn είναι ορατές.

Στα τέσσερα κεφάλαια της μονογραφίας του ο Fleck θέλησε να καταθέσει τη δική του άποψη για το καθεστώς αποτίμησης του καθεστώτος αλήθειας της γνώσης. Αν το μείζον επίτευγμα του Kuhn ήταν ότι εδραίωσε την ιστορική (και κατ' επέκταση την κοινωνική και την πολιτισμική) σχετικότητα των επιστημονικών αληθειών, ο Fleck πέτυχε το ίδιο, αλλά 30 χρόνια νωρίτερα. Ενδιαφέρον είναι ότι κατάφερε να προσδιορίσει τις κοινωνικές διαδικασίες που ενέχονται στην κατασκευή της γνώσης, όχι θεωρητικολογώντας, αλλά διερευνώντας προσεκτικά τις τεχνικές προσπάθειες των επιστημόνων. Προσπάθησε να ανοίξει το «μαύρο κουτί» της κατασκευής της επιστημονικής γνώσης σε μια εποχή που κυριαρχούσε ο Λογικός Θετικισμός που

προέβαλλε τους κανόνες της λογικής ως μοναδικούς κανόνες κατασκευής της επιστημονικής γνώσης.

Το βιβλίο του Fleck αποτελεί μια σημαντική συνεισφορά στη σύγχρονη Επιστημολογία. Άνοιξε το δρόμο για τη μετατόπιση της επιστημολογίας από την αντικειμενιστική Φιλοσοφία της Επιστήμης προς μια Επιστημολογία που θεωρεί την επιστημονική γνώση ως μια κοινωνική κατασκευή. Η αναγνώριση που έχει τύχει σήμερα το έργο του δείχνει -για να χρησιμοποιήσουμε έναν όρο του Fleck- ότι έχει υπάρξει μια μετατόπιση του «στιλ σκέψης» προς όφελος των θέσεων που ο ίδιος είχε διατυπώσει.

Αγγελόπουλος Γιώργος
Υποψήφιος Διδάκτορας
Πανεπιστήμιο Πατρών